

РЕЦЕПЦІ ШЕКСПІРІВСЬКИХ ОБРАЗІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XIX – XX СТОЛІТЬ

Про творчість великого англійського драматурга Вільяма Шекспіра написано багато досліджень, але кожен час вносить щось нове в розуміння образів його безсмертних творів, які уже давно увійшли до плеяди вічних. Захоплення Шекспіром виявилось у розвиткові шекспірознавства, величезній кількості екранізацій і театральних інтерпретацій його творів, численних ремінісценціях і алюзіях у світовій літературі різного періоду. Важко не погодитися зі словами Д. Затонського: «Мабуть, популярність великого художника завжди ширша, ніж ми можемо собі уявити. Така й популярність Шекспіра, бо він стверджує нетлінне. Велич людини, її людську складність, її боротьбу за кращий людський світ. Шекспір не став би генієм, якби не збагнув свого віку, не творив для нього й заради нього, але він не був би генієм, якби не сягнув через віки» [2, с. 2].

Вагомий внесок у дослідження творчої спадщини англійського митця зробили російські літературознавці О.Анікс, Г.Брандес, І. Верцман, І.Дубашинський, Б.Реїзов, О.Смирнов, М.Урнов, Д.Урнов і багато інших. Зокрема, О.Анікс у своїх багаточисленних роботах («Перші видання Шекспіра», «Шекспір: Ремесло драматурга», «Творчість Шекспіра», «Шекспір» та ін.) аналізував як особливості стилю англійського драматурга, так і образи його трагедій, комедій, сонетів.

О.Смирнов у монографії «Творчість Шекспіра»(1950) зазначав, що «Шекспір, разом із Сервантесом, є безумовно найбільшим західноєвропейським письменником пізнього Відродження, який у своїх творах геніально відобразив цю епоху з усією її суперечливістю» [7, с. 9].

М. Урнов і Д.Урнов, батько і син, у монографіях «Шекспір. Його герой і його час» (1964), «Шекспір. Рух у часі» (1968), розглядаючи вічні шекспірівські образи, зокрема образ Гамлета, вважали, що він «переживе всі інші образи у світовій літературі, тому що проблеми, які припадають вирішувати Гамлету, – це вічні проблеми і питання всього людства» [9, с. 176].

Творча спадщина Шекспіра користується великою популярністю і в Україні. Знайомство української публіки з його творами починається з першого десятиріччя XIX століття. Відомо, що Т.Шевченко захоплювався творчістю англійського письменника. Незвичайно вразили Кобзаря вистави «Отелло» і «Король Лір» за участю американського актора Айра Олдріджа.

Українські читачі ознайомилися з творами Шекспіра завдяки прекрасним перекладам П.Свенціцького, М.Костомарова, П.Куліша, М.Старицького, М.Кропивницького, Панаса Мирного, Ю. Федьковича, М.Рильського, М. Бажана, Бориса Тена, І.Стешенко, Л.Гребінки, М.Лукаша, Д. Павличка, Д.Паламарчука, Г.Кочура, Ю.Лісняка, М.Литвинця та інших.

Особлива роль у цій справі належить І.Франкові, якого справедливо вважають основоположником українського шекспірознавства. Вагомий внесок у його подальший розвиток було зроблено С.Родзевичем, О.Білецьким, Т.Якимовичем, Б.Шайкевичем.

Серед шекспірознавців України ХХ століття не можна не згадати роботи І. Ваніної «Українська Шекспіріана» (1964), Н. Модестової «Шекспір в українському літературознавстві» (1964), М.Шаповалової «Шекспір в українській літературі» (1976), Д.Затонського «Вільям Шекспір» (1984), О.Алексєєнко «Поезія Вільяма Шекспіра» (1986) та інші. Українські шекспірознавці підкреслюють загальнолюдський характер проблематики п'єс і сонетів англійського генія. Окрім того, рецепції аксіологічної парадигми творчості Шекспіра у сучасній українській літературі зазначали у своїх роботах С.Голованівський, В.Стус, І.Драч, Д.Павличко, Л.Костенко та ін.

Сучасні дослідники, зокрема Ю.Черняк, висловлюють думку про існування у сучасному шекспірознавстві такого поняття, як шекспірівський дискурс, що є своєрідним соціокультурним феноменом. На думку літературознавця, «шекспірівський дискурс є явищем гетерогенним у плані національних репрезентацій і поліморфним в аспекті онтологічного втілення, адже він структурується та підживлюється потоками, які йдуть із різних джерел – літератури, критики, науки, театральних практик, перекладів, політики, масової культури, повсякденності тощо» [10, с. 11].

Метою нашого дослідження є аналіз особливостей функціонування шекспірівського дискурсу в українській літературі ХІХ – ХХ століть, зокрема варіанти інтерпретації образів Офелії і Гамлета у творах Лесі Українки, М.Рильського, Л.Первомайського, Б.Олійника, Д.Павличка. Як відомо, ці два образи трагедії В.Шекспіра «Гамлет» здавна привертати увагу багатьох українських майстрів слова.

Наприклад, образ Офелії з'являється у творі української поетеси Лесі Українки «Хотіла б я уплисти за водою...» (1900). Вірш входить до циклу «Ритми» і має підзаголовок, узятий із музичної термінології «Adagio pensieroso», що означає повільний, вдумливий музичний темп. Саме підзаголовок і визначив загальну тональність поезії, сповнену повільної, сумної ритмомелодики і медитації. Численні рефрени, прийоми алітерації й асонансу виконують організуючу функцію у строфічній композиції вірша.

У художній уяві ліричної героїні з'являється образ божевільної Офелії, що з горя кинулась у воду:

*Хотіла б я уплисти за водою,
немов Офелія, уквітчана, безумна.
За мною вслід плили б мої пісні,
хвилюючись, як та вода лагідна,
все далі, далі... [8, 128].*

У поезії використовуються традиційні шекспірівські образи води й квітів (білі водяні лілеї). Як відомо, білі водяні лілеї символізують чистоту та невинність і підкреслюють цнотливість шекспірівської героїні. Зазначимо, що Офелія у вірші гине теж заквітчаною, як і у трагедії, а квіти на воді авторка порівнює з відгомонам своїх пісень. Такі несподівані образи й асоціації свідчать про душевну кризу ліричної героїні. Тому образ Офелії постає символом втоми, надмірної напруги, навіть морального виснаження і прагнення спокою. У вірші виникає тема смерті, яка сприймається як звільнення і жаданий спочинок:

*Схилилися б над сонною водою
беріз плакучих нерухомі віти;
у тихий захист вітер би не віяв:
спускався б тільки з неба на лілеї
і на квітки, що я, безумна рвала,
спокій, спокій... [8, с. 129].*

Проте і лірична героїня, і сама авторка намагаються здолати кризову ситуацію і все-таки прагнуть до життя. Яскравим підтвердженням цього є образ блакиті («спускаючись в блакитну, ясну воду»), який пізніше трансформується для поетеси у романтичний девіз «ins Blau», тобто, «у блакитну далечінь», і засвідчить про появу у її творчості неоромантичних мотивів.

Пряма алюзія з шекспірівської трагедії, зокрема знаменита фраза Гамлета, стала заголовком іншого вірша Лесі Українки «To be or not to be?» (1896), який присвячений темі поета і поезії. Твір пронизаний духом бентежності, великої психологічної напруги, що найкраще підкреслює проблему вибору, перед яким неминуче постає митець. Лірична героїня звертається до музи і просить дати їй пораду:

*Стій, серце, стій! не бийся так шалено.
Вгамуйся, думко, не літай так буйно!
Не бий крильми в порожньому просторі.
Ти, музо винозора, не сліпи
Мене вогнем твоїх очей безсмертних!
Дай руку, притули мене до свого лона.
Тобі я віддала усе, що мала [8, с. 93].*

У поезії виникають мотиви сумніву («а що, коли не стане в мене сили /Вогонь обпалить крила й я впаду...» [8, с. 94]), внутрішньої боротьби

(«чи маю я здійняти срібло-злото/ З своєї ліри і скувати рало,/ А струнами сі крила прив'язати», «чи орати переліг і сіяти, а потім – /А потім ждати жнив, та не для себе?», «чи, може, кинутись туди, у пуцу, /І в диких нетрях пробивать дорогу / З сокирою в руках і з тонкою пилою...»[8, с. 94] і пов'язаної з ними внутрішньої тривоги. У цьому вірші відобразилися власні погляди авторки на роль митця у суспільстві. На її переконання, митець не має бути жертвою, він повинен злітати у високе небо, бути орлицею, метеором, який, навіть згораючи, запалює серця людей:

*Чи, може, злинати орлицею високо,
Геть понад кручі, у простор безмежний,
Вхопити з хмари ясну блискавицю,
Зірвати з зірки золотий вінець
І запалати світлом серед ночі?*[8, с. 94].

У фіналі вірша лірична героїня робить свій вибір:

...О чарівнице, стій!

Візьми мене з собою, линьмо разом! [8, с. 95].

Проаналізовані вірші вирізняються особливою ритмомелодикою, красою внутрішньої гармонії, що найкраще відповідає плину думки, сприяє створенню особливого емоційного стану і свідчать про своєрідність художнього мислення і поетичного стилю Лесі Українки.

Неодноразово до вічні шекспірівських образів зверталися й українські поети ХХ століття. Зокрема, М.Рильський апелює до образу Гамлета у віршах «Як Гамлет, придивляюсь я до хмар» (1926) і «Принц данський» (1929). Відомо, що поет не лише добре був обізнаний з творчістю В.Шекспіра, а й перекладав його твори.

Головною темою поезії ««Як Гамлет, придивляюсь я до хмар» є тема поета і поезії. Два шекспірівських образи, мрійливий Гамлет і «невірний Полоній», стають символами, які допомагають авторові розкрити таїну творчості:

*Як Гамлет, придивляюсь я до хмар,
А олівець, невірний мій Полоній,
Переливає в слово дивний чар,
Святого сонця відблиски червоні* [6, с. 234].

Головне для художника – знайти те потрібне слово, що найкраще передасть почуття, красу буття і розмаїття фарб природи:

*Не слухай, принце, непотрібних слів
Улесливо-брехливого вельможі!
Нащо для хмар цей галасливий спів?
Так добре, що ні з чим вони не схожі*[6, с. 234].

Образ Гамлета постає у вірші втіленням пошуку сенсу буття і свого власного шляху у мистецтві.

Вірш М.Рильського «Принц данський» має підзаголовок «Під хвилю зневіри», який слугує своєрідним ключем до розуміння змісту твору, в якому відобразилися деякі суспільні мотиви, зокрема цькування низки поетів і звинувачення їх в аполітизмі. Таку ж ситуацію пережив і сам М.Рильський. Його вірш – це відповідь кривдникам, вельможам, які змушують його привнести «свій внесок до многобарвної скарбниці поколінь» [6, с. 292]. Саме вони були винними у важкому моральному стані героя (та й самого автора), котрий перебуває під тиском обставин і переживає моральний злам:

А серце тиснеться, а ніч чужа і темна,

А день...

Ні! Що вже там! Однакові всі дні!

І марні всі слова, - і всі пісні даремно

Грудьми кривавими у мури б'ють нічні [6, с. 292].

Ліричний герой твору – поет, який за допомогою уявного перевтілення опиняється у ролі Гамлета. Його монолог – це виклик усім тим, хто винен у його душевному стані:

Радій зневажнику, бери мене на посміх,

На сірім стовпиську людському виставляй!

Та ж ти не брат мені ні в перших, ані в восьмих!

«Кваліфікуй» собі «упадництво й одчай»!

Нехай і справді так. Це нерви, може, сплін це... [6, с.292].

Але з будь-якої ситуації завжди є вихід, навіть декілька. І ліричний герой намагається знайти свою дорогу і торувати свій шлях:

До Криму виїхать! Не думать, їсти й спать!..

А нам'ятаєте:

- Де ж це Полоній, принце?

- Він за вечерю.

- Він їсть?

- Його їдять [6, с.292].

Автор в алегоричній формі показує два шляхи, які постають перед його героєм. Перший («До Криму виїхать! Не думать, їсти й спать!..») означає спокійне життя, задоволення усіх матеріальних благ. Але за це від нього вимагатимуть бути придворним поетом. Інший шлях важкий і розкривається він в останній фразі («Його їдять»), яка є дещо символічною і пов'язана з текстом трагедії Шекспіра. Як відомо, Полоній і Гамлет зробили свій вибір, кожен з них проживе своє життя. Але Полоній буде тліти у своєму лицемірстві й ницості, а Гамлет зможе пройти усі ці випробування. Навіть тоді, коли його будуть «їсти» різні мерзотники, він буде вищим за них своїми моральними переконаннями.

Своєрідну інтерпретацію образу шекспірівського героя подає у своєму вірші «Гамлет» ще один відомий український поет Леонід

Первомайський. Автор переносить читача до Данського королівства і той може ще раз пережити відому історію:

*В каміннім небі зотлівають зорі.
В тяжкому сні здригається земля.
Тінь по ночах блукає в Ельсінорі —
Убитого підступно короля [5, с. 168].*

У поезії наявні алюзії та ремінісценції з трагедії Шекспіра, головні мотиви його твору (зради, помсти, божевілля):

*Все прогнило. Отруйний дух болота
Рве груди. Світ хитнувся на межі.
Уже не приховає позолота
На килимах кривавої іржі [5, с. 168].*

Вірш Л.Первомайського написано у кінці 60-х років, коли вже закінчився період «відлиги» і у повітрі відчувалися нові «полювання на відьом»:

*Не прикидайсь ні мудрим, ані сильним.
Щоб не боятися страшних відкрить,
Доволі бути тихим божевільним,—
Таким ще дозволяють говорити [5, с.169].*

Для Гамлета Первомайського, як і для Гамлета Шекспіра, божевілля є лише маскою, за якою можна приховати не бажання помсти, а вірність честі, яка стала для нього найголовнішою:

*Не боячись ні шпаги, ні отрути,
Весь вірність, саможертва й чесний чин,
На власний запит: бути чи не бути?
Загибеллю відповідає він [5, с. 169].*

Вічне питання «бути чи не бути?» вирішується у площині честі, навіть якщо за це доведеться заплатити власним життям.

У творі виникає ще один мотив: непокори владі. Автор не дарма згадує образ флейти і знамениті шекспірівські рядки за допомогою прийому парафраза набувають під пером Первомайського відвертого звучання: справжній митець не має бути слухняною іграшкою. Саме таким був і сам автор:

*«Ось флейта, Гільденстерн, лише набрати
Повітря в груди - й зазвучать пісні!
А! Ви не вчилися на дудці грати...
Гадаєте, що легше на мені?» [5, с.168].*

Образ Гамлета цікавив і українських поетів другої половини ХХ століття. Філософськими роздумами про життя сповнений вірш Б.Олійника «ХХ вік і Гамлет». У поезії використовуються шекспірівські образи (Гамлет, череп бідного Йоріка), алюзії («Бути чи не бути!»), які органічно вплітаються у загальне тло твору. Окрім того, є тут і біблійні мотиви, і згадки про різні релігії світу (Коран, перша фраза християнської

молитви «Отче наш»). Усе це разом спонукає автора до роздумів над вічними моральними проблемами буття. Адже скільки б не існував світ, він залишається незмінним, оскільки добро і зло завжди перебувають у непримиренній борні з підступністю і зрадою:

*Будуть діти і весілля добрі,
Щастя чад і дзвонкова сльоза...
Але тихо, як холодна кобра,
З райських кущів зрада виповза.
Ти стоїш одверто і наївно
Над триклятим: «Бути чи не бути!»
І регоче кобра з-поза спини,
Заховавши підступ за губу [3, с. 544].*

Ліричного героя поезії хвилюють ті ж самі проблеми, що і героя Шекспіра. Прагнучи вирішити їх, він звертається до Гамлета, але той мовчить:

*Але він мовчить. І в дивній думі
Його очі голубі мовчать.
Первозданним і одвічним сумом
Летиться плащ із білого плеча [3, с.544].*

Між героєм і данським принцом багато спільного, незважаючи на століття, що їх розділяють. І знову виникає мотив честі і рішучої готовності боротися зі зрадою:

*Мить – і смерть на біле тіло присне...
Але вік мій чистить галіфе.
І рука сентиментальна принца
На рішучий падає ефес [3, с.544].*

Отже, Гамлет у поезії постає як внутрішньо активна натура, «правдошукачем, який розумом і перш за все розумом, дошукувався причин і прагнув відродженню правди на землі» [1, с. 56].

Через образ Гамлета у своєму вірші Д. Павличко «Як Гамлет, я ходжу поміж гробами» (1990) звертається до сучасників. Головним прийомом у творі є контраст. Існують два світи: один, в якому живе ліричний герой, й інший – наповнений «прислужниками», «темними рабами». Ці господарі життя змальовані гостро-сатирично, навіть гротескно: «пожирачі м'ясива та кав'яру, / Мішки, набиті кільцями ковбас», «курдюки овечі» [4, с.129]. Вони прагнуть лише до «ситого жраття», «Їх не катує вікова ганеба /Невільницького підлого життя»[4, с.129]. Звичайно, між ліричним героєм і цим натовпом існує непримиренний конфлікт: вони ніколи не можуть змиритися з існуванням один одного. Герой самотній, як і принц Гамлет. Але дорогу до істини ліричному герою вказує сам Бог:

*Та в цвинтарній благословенній тиші
Я чую голос: «Гнівом не суди,*

*Ти на своїм пропаленім узвишиші.
Всіх привітай, що вигасли з біди.
Десь там, у центрі того жиру й лою,
Є людське серце – ти ж не охолонь,
Знайди його і думкою незлою
Перещепи до нього свій вогонь!» [4, с. 129].*

Божий заповіт досить гуманний, адже закликає не покарати нищих людей, а пробудити у їхніх навіть найдрібніших душах вогонь добра. Цей шлях є надзвичайно важким, але гідним справжнього інтелігента:

*Я чую, та не вірю в дивні речі,
Відходжу, повен сумніву й тривоги, –
Хай вас, безсмертні курдюки овечі,
Оберне в свічі милосердний Бог!» [4, с.129].*

Лише у Божих руках щось змінити у цьому грішному світі, але прагнути до цього слід кожній особистості. Утвердження світлого начала у житті – ось найголовніше завдання людини.

Отже, дослідження рецепції шекспірівських образів в українській літературі показало, що шекспірівський дискурс посідає значне місце у творчості майстрів красного письменства різного періоду і різноманітних літературних напрямів.

Досить часто українські митці використовують образи Офелії, Гамлета, череп бідного Йорика, флейти, рецепції, алюзії, за допомогою яких створюється своєрідний інтертекст. Шекспірівський текст можна вважати «вічним» у світовій літературі, оскільки він наділений дивовижною спроможністю інтенсифікувати творчі пошуки, актуалізувати філософські, ціннісні й естетичні смисли.

Трансформація вічних образів твору В.Шекспіра залежить від особливостей художнього мислення митця, його соціально-політичних переконань і світобачення. Образи Офелії і Гамлета дозволяють поетам говорити про глибокі внутрішні переживання, піднімати проблеми поета і поезії, стосунків поета і влади, пошуків сенсу буття. Так, у поезіях Лесі Українки образ Офелії допомагає передати тонкі жіночі переживання, створити ліризм оповіді. У віршах М.Рильського, Л.Первомайського, Б.Олійника, Д.Павличка, які звернулися до образу Гамлета, відчутні гострі суспільно-політичні мотиви, увага до важливих філософських проблем людського життя.

Дослідження цієї проблеми не обмежується лише проаналізованими творами, а потребує подальшого глибокого і детального вивчення. Перспективним нам видається глибше проникнення в інтертекстуальну взаємодію між творчістю Шекспіра й іншими українськими митцями для виявлення цілісної картини рецепції й трансформації текстів англійського генія, як на ідейно-естетичному, так і на поетичному рівнях.

Список використаної літератури

1. Аникс, А.А. *Творчество Шекспира*. М.: Художественная литература, 1963.
2. Затонський, Д. *Вільям Шекспір*. Твори в 6 томах. Том 1. К.: Дніпро, 1984.
3. Олійник, Б. *Вибране: Поезії. Поєми*. К.: Етнос, 2009.
4. Павличко, Д. *Засвідчую життя : поезії*. Л. : Світло й Тінь, 2000.
5. Первомайський, Л. *Вибрані твори в 2 томах*. Т.2. К.: Дніпро, 1978.
6. Рильський, М. *Зібрання творів у 20 томах*. Т. 1. К.: Наукова думка, 1983.
7. Смирнов, А. *Шекспир*. Л.: Искусство, 1963.
8. Українка, Леся. *Лірика. Драми*. К.: Видавництво художньої літератури, 1986.
9. Урнов, М., и Урнов, Д. *Шекспир. Его герой и его время*. М.: Наука, 1964.
10. Черняк, Ю.І. *Специфіка актуалізації ціннісної семантики «Гамлета» В.Шекспіра в українському шекспірівському дискурсі*: автореф. дис...канд..філол.наук. К., 2011.

Чередник Л. А. Рецепції шекспірівських образів в українській літературі XIX – XX століть.

У статті аналізуються форми рецепції шекспірівського дискурсу в українській літературі XIX–XX століть. Особливості інтерпретації досліджувалася на прикладі використання образів Офелії та Гамлета у поезіях Лесі Українки, М.Рильського, Л.Первомайського, Б.Олійника, Д.Павличка.

Ключові слова: шекспірівський дискурс, рецепція, алюзія, інтерпретація, ліричний герой, мотив.

Cherednyk L.A. The receptions of Shakespeare's images in Ukrainian literature of XIX - XX centuries.

In the article there are analyzed the forms of receptions of Shakespeare's dispute in Ukrainian literature of XIX - XX centuries. The peculiarities of the interpretation were researched, basing on an example of images usage of Ophelia and Hamlet in the poetry of Lesya Ukrainka, M. Rylskyi, L. Pervomayskiy, B.Oliynyk, D.Pavlychko.

The research has shown that Shakespeare's dispute has a very important place in the fiction masters' art of different kinds and literary directions.

It is very often that Ukrainian masters use the images of Ophelia, Hamlet, poor Yorick's skull, flutes, receptions, allusions with help of which there is created a special context. Shakespeare's text is deemed to be «eternal» in the world literature so long as it is full of miracle ability to intensify artistic searching, actualize philosophical, valuable and esthetical means.

The transformation of eternal images of V. Shakespeare's composition depends on the peculiarities of the master's artistic thinking, his social and political opinions and perception. The images of Ophelia and Hamlet let the poets speak about deep internal worries, raise the problems of the poet and poetry, relationship between the authority and poet and searching for being entity.

For example, in Lesya Ukrainian's poetry the image of Ophelia helps to pass thin female worries, create the lyrics of the telling. In the poems of M. Rylskyi, L. Pervomayskiy, B.Oliynyk, D.Pavlychko there is an appealing to the image of Hamlet: you can perceive sharp social and political motifs, attention to essential philosophical problems of being.

Not only is the investigation of this issue limited in analyzing the compositions, but also it requires further deeper and more detailed studying. A perspective approach for us is deeper immersion in inter-textual cooperation between Shakespeare's art and the other Ukrainian artists for revealing of the full picture of texts reception and transformation of English genius on idea and esthetical and poetical levels.

Key words: Shakespeare's dispute, reception, allusion, interpretation, lyrical hero, motif.